

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ

«Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕАҚ

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«GYLYM JÁNE BILIM - 2023»
XVIII Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XVIII Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«GYLYM JÁNE BILIM - 2023»**

**PROCEEDINGS
of the XVIII International Scientific Conference
for students and young scholars
«GYLYM JÁNE BILIM - 2023»**

**2023
Астана**

УДК 001+37
ББК 72+74
G99

**«GYLYM JÁNE BILIM – 2023» студенттер мен жас ғалымдардың
XVIII Халықаралық ғылыми конференциясы = XVIII
Международная научная конференция студентов и молодых
ученых «GYLYM JÁNE BILIM – 2023» = The XVIII International
Scientific Conference for students and young scholars «GYLYM JÁNE
BILIM – 2023». – Астана: – 6865 б. - қазақша, орысша, ағылшынша.**

ISBN 978-601-337-871-8

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

УДК 001+37
ББК 72+74

ISBN 978-601-337-871-8

**©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті, 2023**

13. Достай Ж.Д. Вопросы этимологии и исторические предпосылки восстановления тюркско-казахских топонимов //Географические проблемы устойчивого развития: теория и практика: матер. междунар. науч. конф. посв. 70-летию Института географии. – Алматы, 2008. – с. 857-861.

14. Коков Д.Н., Шахмурзаев С.О. Балкарский топонимический словарь. – Нальчик: Эльбрус, 1970. – 170 с.

15. Мурзаев Э.М. Очерки топонимики. Изд.: «Мысль». – Москва, 1974. – 382 с.

ӘӨЖ 911.2

ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫ АУМАҒЫНЫҢ ТАБИҒИ-ЛАНДШАФТТЫҚ ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯСЫ

Төлеген Дастан Сейсенбайұлы

dastan_tolegen19@mail.ru

Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті 7М052103-География білім беру бағдарламасының 1 курс магистранты, Астана қ., Қазақстан

Ғылыми жетекшісі - Озгелдинова Жанар Озгелдиновна, PhD, қауымдастырылған профессор

Табиғи ортаның өзгеру көрсеткіштерін бағалауды табиғи ландшафттар бойынша жүзеге асырған жөн. Негізгі табиғи ресурстар ландшафтта әртүрлі комбинацияларда кеңістіктік шектеулерге ие. Облыс аумағының табиғи-ландшафттық қасиеттерін геологиялық, геоморфология, гидрология, биогеоценология, ландшафт геохимиясы тұрғысынан ғана емес, сонымен қатар күрделі физикалық география тұрғысынан геожүйе ретінде тұтас жүйелік құрылым ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Аумақтың табиғи-ландшафты геожүйенің барлық компоненттерінің ғана емес, сонымен бірге антропофераның өзара әрекеттесу саласы.

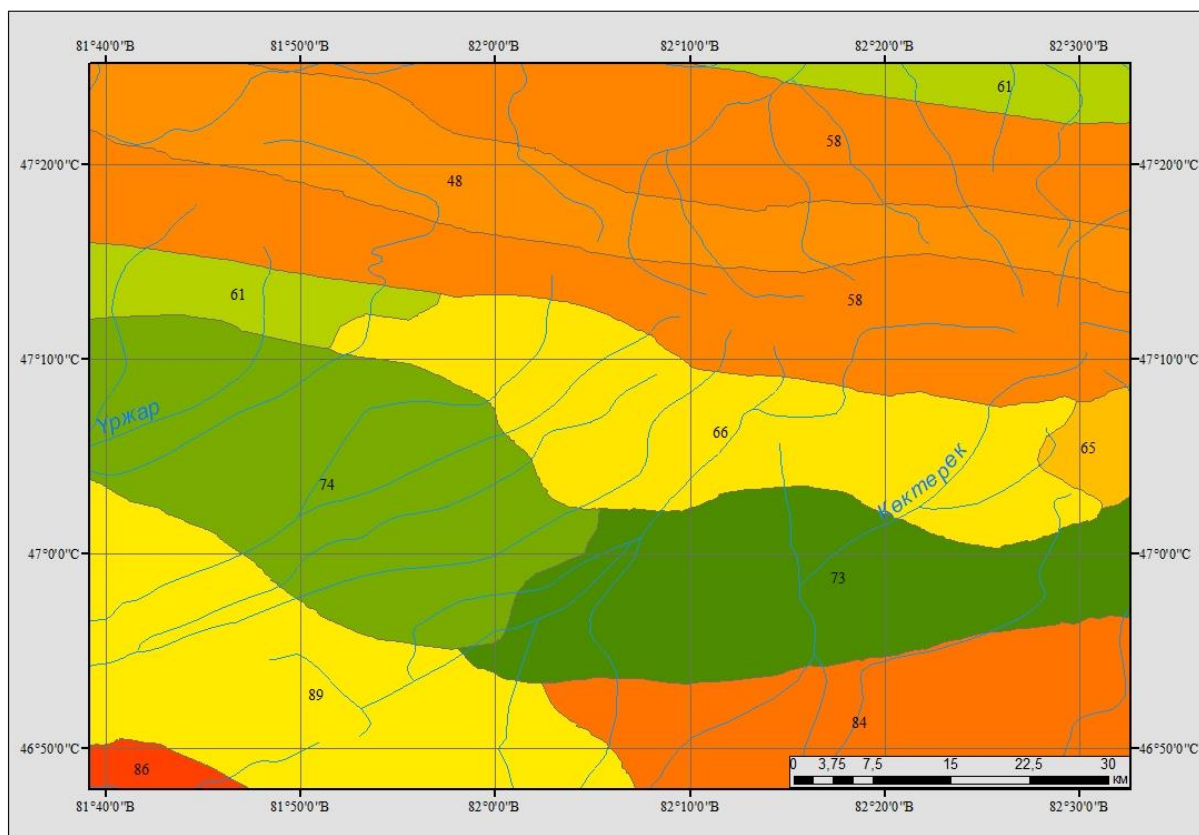
Ландшафт компоненттері арасындағы қатынастар әрдайым ландшафттанудың негізгі мәселелерінің бірі болып келді және болып қала береді. В. Б. Сочава (1978) атап өткендей, байланыстарды жан-жақты талдау мүмкін емес. Табиғатта мүлдем қатаң детерминистік байланыстар жоқ, әйтпесе бұл компоненттер арасындағы байланыс корреляция көрсеткіштерінің белгілі бір амплитудасына мүмкіндік берген кезде мүмкін болатын өзін-өзі реттеуді жоққа шығарады; байланыстар ықтималды (Арманд, 1988). Сонымен қатар, ландшафттың барлық компоненттері мен олардың жеке қасиеттері әртүрлі сипаттамалық уақыттарға ие, сондықтан олардың арасындағы нақты сәйкестік көп жағдайда мүмкін емес.

Ландшафттық картографиялау әдістемесі А.Г. Исаченко [1], В. Б. Сочава [2], Н.А. Солнцева [3] және т. б. ландшафттар туралы ілімнің негізгі принциптеріне негізделген. Шығыс Қазақстан облысының аумақтарының геожүйелерін картографиялаудың ақпараты ретінде геожүйелерді компоненттік зерттеулердің нәтижелері қолданылды. Облыс аумақтарының ландшафттық картасын жасау үшін Л.К. Веселова, Г. В. Гельдыева құрастырған Қазақстанның ландшафттық картасы пайдаланылды [4, 5].

Шығыс Қазақстан облысы аумақтарының шегінде олардың типологиялық топталуы, содан кейін құрылымдық-генетикалық сыныпталуы нәтижесінде иерархиялық жүйелілікке ретке келтірілген 10 жеке ландшафт бөлініп, картада көрсетілді (Сурет 1, 1-кесте). Аңыздағы тақырыптар мен тақырыпшалар келесі жіктеу категорияларын анықтайды: кластар (таулық ландшафттар), таулық ландшафттардың түрлері (таулық шалғындық, ормандық, далалық, шөлейттік, шөлдік).

Біз орындаған Шығыс Қазақстан облысы аумағының ландшафттық картасының масштабты (1:1 000 000) ландшафттық картасы қоғамдастықтарды типтендірудің құрылымдық-динамикалық негізі бойынша құрылған және генетикалық шығу тегін,

сыныптау иерархиясын көрсетеді. Оның негізгі міндеті геожүйелерде әрекет ететін кеңістіктік және уақыттық заңдылықтарды көрсету болды. Геожүйелерді жіктеу және ландшафтық негіз туралы аңыз жасау ландшафтық таксондардың бағыныштылығын анықтауға жүйелі- иерархиялық тәсілге негізделген.

Сурет 1 Шығыс Қазақстан облысы ландшафттық картасының фрагменті

Кесте 1 – Шығыс Қазақстан облысы ландшафттық картасының фрагментіне аңыз (№ карта бойынша, Сурет 1)

№	Түрлері
	<i>ТАУЛЫҚ ЛАНДШАФТТАР</i>
I	Таулық шалғындық 48.Таулық шалғынды топырағында субальпілік және альпілік шалғынды және саз шалғындары бар тегістеу беткейлі ортаңғы таулар
II	Ормандық 55.Таулы қоңыр топырақтағы қарағайлы орманды таулы ойпаттар.
III	Далалық 58.Таулы қара топырақтар мен таулы қоңыр топырақтарында бетегелі және қауырсынды-бетегелі тау өсімдіктері бар қатпарлы-хорстты орта таулар. 61.Таулы қара топырақтар мен таулы каштан топырағында сұлы-қызыл қауырсынды шөпті және бұталы-бетегелі-қызыл қауырсынды шөпті өсімдіктері өсетін аласа таулар. 65.Таулы қара топырақтар мен таулы қоңыр топырағында бұталы-сұлы-қызыл қауырсынды шөпті және бетегелі-қызыл қауырсынды шөпті өсімдіктері бар таулы ойпаттар. 66.Таулы қара топырақтары мен таулы қоңыр топырағында бұталы-бұталы-қызыл

	қауырсынды шөпті және бұталы-бетегелі-қызыл қауырсынды шөпті өсімдіктері бар төбелі-жоталы аласа таулар. 73.Кәдімгі қара топырақтарда бұталы-бетегелі-қызыл қауырсынды шөпті өсімдіктері бар төбелі тау етегі. 74.Кәдімгі қара топырақтарда бұталы-бетегелі-қызыл қауырсынды шөпті өсімдіктері бар таулы тау етегі.
IV Шөлейттік	84.Қоңыр және таулы топырақтағы бұталы-жусанды-тырсалы өсімдіктері бар тауалды аллювиальды-пролювийлі жазық. 86.Құмды және сұр-қоңыр топырақты беткейлі, жусанды-еркекті өсімдіктері бар тау аралық эолды жазық.
V Шөлдік	89.Сұр-қоңыр кәдімгі және шалғынды-қоңыр топырақтағы жусанды, эфемерлі-шалақты, баялышты-жеңді, күйреуікті-шалақты өсімдіктері бар тауалды аллювиальды-пролювийлі жазық.

Облыстың таулық шалғынды ландшафттары-субальпілік және альпілік шалғындарды қамтиды. Субальпілік шалғындардың орманды шалғындарға сыртқы ұқсастығы бар. Ылғалдылықтың жоғарылауына байланысты өсімдіктердің биіктігі 1,5 м-ге жетеді. Мұнда марал тамыры, пенни, үлкен жапырақты сары май, жалпақ жапырақты шұбаршөп, түрлі-түсті сарықаулен өседі. Баурайдан жоғары субальпілік шалғындар Альпіге жол береді. Альпі шалғындары шөптің орташа биіктігімен, түрлердің әртүрлілігімен және ашық түсімен сипатталады, олар алтайдың күнгелді гүлдерімен, жыланбасы гүлдерінің, Алтай шегіргүлдерінің гүлдерімен ұсынылған, сонымен қатар көптеген дәнді дақылдар өседі: шалғын, иісті спикелет, альпілік атқонақ және т. б.

Таудың ормандық ландшафттары жергілікті биіктікке, климаттық жағдайларға байланысты орман аймағын құрайтын шырша, шырша, қарағай, балқарағай және балқарағай сияқты негізгі қылқан жапырақты ағаштардан тұрады. Бұқтырма, ақ берелі өзендерінің жоғарғы салаларының бассейндері шыршамен сипатталады, балқарағай ормандары жоғары көтеріледі. Оңтүстікте және оңтүстік-шығыста ылғалдылықтың төмендеуіне байланысты қара қылқан жапырақты ағаштар жеңіл қылқан жапырақты ағаштармен алмастырылады, бұталар мен шалғынды-дала және альпілік шөптер де басым. Рудалық Алтайға шыршалы ормандар тән, Оңтүстік Алтайда қылқан жапырақты ағаштар басым-Сібір балқарағайы, шырша, шырша, қайың мен Көктерек қосылған балқарағай, олар үздіксіз алқапты құрайды.

Орманды далалық ландшафттары өтпелі болып табылады және аралас және балқарағай ормандары өсетін Оңтүстік Алтайға тән, ал оңтүстік беткейлерде және тау аралық бассейндерде – дала өсімдіктері. Оңтүстік Алтаймен салыстырғанда рудалық Алтайдың орманды дала аймағы онша айқын емес. Аралас және балқарағай ормандары таулы қара топырақтарда, орманды және шалғынды-дала топырақтарында өседі.

Таудың далалық ландшафттары Шығыс Қазақстан аумағының едәуір бөлігін алып жатыр және Рудный, Оңтүстік Алтай және Қалба бөктерін қамтиды. Дала аймағының тән белгілері Прибоск үстірті мен Ертіс жазығында айқын көрінеді. Жоғарыда аталған дала беткейлері шөп жамылғысының тығыздығымен сипатталады, өйткені бұл аумақтар дала аймағының ең ылғалды бөлігін алады. Шалғынды даланың оңтүстігінде бұталы және қауырсынды әртүрлі шөптер өседі, итмұрын, бөріқарақат, сары қарағай және т.б. Зерттеу аймағының дала аймағының өзендері тоғайлармен өсіп шықты. Оңтүстік Алтайдың ішкі бөлігіне Зайсан ойпаты аңғары мен Ертіс өзенінің аңғарынан Орта Азиялық сипаттағы дала өсімдіктері енеді.

Таудың шөлейттік ландшафттары денудациялық ландшафттар негізінен жоталы және жоталы толқынды жазықтармен ұсынылған. Көкпек, бұйырғын қауымдастықтарының

катысуымен жусан-тырсалы және дәнді-лесс-жусан өсімдіктерінің астында қалыптасатын сортаңдары бар. Ашық каштан қалыпты және сортаң топырақтар зоналық болып табылады. Шыңғыстаудың етегінде табиғи кешендер сортаңдарда жусан-баялыш өсімдіктерімен жабылған.

Ұсақ шоқылардың оңтүстік-шығысында, Балқаш-Алакөл және Зайсан ойпаттарында таудың шөлдік ландшафттары айқын көрінеді. Климаттың құрғақшылығы және тұзды топырақ түзуші жыныстардың таралуы сұр жусанды, эфемерлі-сұр жусанды, боял-сұр жусанды өсімдіктермен ұсынылған, сұр қоңыр сортаң және такыр тәрізді топырақтары бар қоңыр қалыпты топырақтарда бұйырғын қауымдастықтарының қатысуымен аймақтың қазіргі өсімдіктерін анықтады. Ұсақ шоқылардың кең алқаптарында және Балқаш-Алакөл ойпатында жусаннан басқа терескен, баялыш, тасбұйырғын және т. б. кездеседі. Шөлді аймақтың құмды массивтерінде жүзгүндердің әр түрлі түрлері басым, ал ең төменгі жерлерді ши, қияқ және т. б.

Осылайша, Шығыс Қазақстанның табиғи факторлары мен жағдайларының өзара шартты әсері ландшафттардың аумақтық саралануын айқындайды. Айта кету керек, зерттеу саласы бірқатар ерекшеліктеріне байланысты өзінің ерекшелігімен ерекшеленеді: орналасу сипаты, жер бедері мен климаттың әртүрлілігі, негізінен жан-жақты орналасқан және өсімдік жамылғысының, флораның түрлік және популяциялық құрамының алуан түрлілігін анықтайтын топырақ құрамы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Исаченко А.Г. Ландшафттану және физика-географиялық аудандастыру: университеттерге арналған оқулық. — М.: Жоғары мектеп, 1991. — 366 б.
2. Солнцев н. а. ландшафт туралы ілім: таңдалған жұмыстар / Н. А. Солнцев; ММУ им. М. В. Ломоносов, Геогр. фак.. -М.: ММУ баспасы, 2001. - 383 б.
3. Сочава в. Б. геожүйелер туралы ілімге кіріспе. - Новосибирск: Ғылым, 1978. - 318 Б.
4. Қазақстан Республикасының Ұлттық атласы / ред.А. Р. Медеу және т. б. – Алматы, 2010. – Т. – 150 Б.
5. Қазақ КСР ландшафтық картасы / ред.Н. А.Гвоздецкий. – Алма-Ата, 1978. –1 Б.

ӘӨЖ 372.891

ГЕОГРАФИЯ ПӘНІ БОЙЫНША ЕРЕКШЕ БІЛІМ БЕРУ ҚАЖЕТТІЛІГІ БАР ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА БЕЙІМДІК ОҚЫТУДЫҢ РӨЛІ

Тусупбекова Алтынай Бауыржановна

tusupbekova98@inbox.ru

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ 7М01524 мамандығының 1 курс магистранты, Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі - Сагинов Қайрат Мырзабаевич Ph D, физикалық және экономикалық география кафедрасының аға оқытушысы

Білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі қағидаттарының бірі - білім беруге жалпыға бірдей қол жетімділіктің гуманистік принципі, яғни білім беру жүйесі оқушылардың дамуы мен дайындығының деңгейі мен ерекшеліктеріне бейімделуі керек. Барлық балаларға білім беру мүмкіндіктерін беру идеясы, қабілеттер мен мүмкіндіктердің, мәдениеттің немесе әлеуметтік мәртебенің айырмашылығына қарамастан, адам санасына көбірек енеді. Осындай балалар оқу тәрбие үдерісіне толық қанды мүше ретінде қатыстыру